

ԿԱՐՄԻՔ

Հովհաննես Վահագնի Հովհաննիսյանի

«Վաղ քրիստոնեական դավանաբանական վեճերի կրոնագիտական վերլուծություն (II դարի -V դարի I քառորդ)» պատմական գիտությունների դոկտորի աստիճանի հայցման ատենախոսության վերաբերյալ:

Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, համապատասխանաբար երկուսում չորսական և վերջինում երեք ենթագլուխներից, եզրակացությունից, օգտագործված աղբյուրների եվ գրականության ցանկից (448 էջ):

Ատենախոսություն թեման արդիական է ներկա Հայաստանի Հանրապետության գործընթացների համապատկերում, երբ ստեղծվել են պայմաններ՝ հումանիտար մտքի ազատ զարգացման համար. Հայ եկեղեցին մուտք է գործում հայ ազգային կյանքից ներս՝ երկրի տարբեր ոլորտներում իր ներկայությունն ապահովելով և վերարթնացնելով ազգային-եկեղեցական ավանդությունները հասարակության մեջ: Հայագիտության մեջ առաջին անգամ վերլուծության են ենթարկվել քրիստոսաբանական վեճերի ձևավորման առանձնահատկությունների դրսևորման ձևերը և վիճաբանությունների էվոլյուցիոն գործընթացները: Արդիական են նաև եկեղեցի-պետություն հարաբերությունների կարգավորումները՝ ավանդական կարծրատիպերի մերժմամբ, և հիմնախնդրի նորովի ներկայացումը:

Ատենախոսության ժամանակագրական սահմանները ընդգրկում են 160-420-ական թվականները, որի ընտրությունը հիմնավորված է: Այս շրջանի քրիստոսաբանական դավանական վեճերի հիմքը կազմում է ալեքսանդրիական ավանդության և անտիոքյան քրիստոսաբանության հայացքների բախումը: Թեմայի ուսումնասիրության տարածաշրջանային ուղղվածությունը թույլ է տալիս պատմական տվյալ երևույթը գնահատել քրիստոնեական երկրաշրջանի մասշտաբով և բացահայտել նրա տեղային առանձնահատկությունը:

Հիմնահարցի ուսումնասիրվածությունը ներկայացվում է երեք փուլերից՝ 1) 1890-1910-ական թվականների միջակայքում, երբ վիճաբանություններին և դավաբանական բնութագրերին անդրադարձել է Երվանդ վարդապետ Տեր-Սինապանցը; 2) XX դարի երկրորդ կեսի պատմագիտական, պատմաբանասիրական և հայրաբանական

աշխատությունները, որոնցում աստվածաբանական և դավանաբանական հիմնահարցերը քննարկվել են «թուլատրեղի սահմաններում»; 3) Հետխորհրդային շրջանում ձեռնարկվել են առաջին քայլերը, սակայն հատվածական և ընդհանուր խնդիրների համատեքստում:

Աշխատության հիմքում ընկած են տարատեսակ աղբյուրների և գրականության պատմաքննական և պատմավերլուծական մեթոդները, որոնց կիրառությամբ համակողմանի հետազոտվել են քննարկվող հիմնախնդիրները:

Ատենախոսության գիտական նորույթը 160-430-ական թվականների վաղ քրիստոսաբանական ըմբռնումների, դոկտրինալ հայացակարգերի և դավանական վեճերի համակարգային կրոնագիտական ու աստվածաբանական վերլուծությունն է և նորովի արժևորումը: Առաջադրված են գիտական նորույթի տարրերը:

Ատենախոսության աղբյուրագիտական հիմքը կազմում են բազմաբովանդակ սկզբաղբյուրներ, վավերագրերի ժողովածուներ, աստվածաբանական և պատմադավանական բազմաթիվ ուսումնասիրություններ և հոդվածներ, ինչպես նաև տիեզերական վավերագրային արձանագրությունները: Ուսումնասիրությունում օգտագործվել են բազմալեզու փաստաթղթեր և տարաբնույթ նյութեր:

Հեղինակը, օգտագործելով տարբեր աղբյուրներ, ուսումնասիրություններ, մենագրություններ, հոդվածներ և հրապարակումներ, կարողացել է ստեղծել ամբողջական ուսումնասիրություն: Դրա հիման վրա կարող են նաև կազմվել նոր հայագիտական-մեթոդական ձեռնարկներ և ուսումնասիրություններ:

Աշխատանքը շարադրված է գրագետ, պահպանված են խնդրի լուսաբանման հաջորդականության ընդունված նորմերը:

Առաջին գլուխը՝ «Եկեղեցու ներքին կյանքը եվ դավանական կացությունը II դարի երկրորդ կեսից մինչև IV երկրորդ կես » բաղկացած է չորս ենթագլուխներից: Առաջին ենթագլխում՝ «II-III դարերի քրիստոսաբանական ըմբռնումները և մեկնաբանական ուղղությունները» ներկայացվել են քրիստոսաբանական հարցերի վեճերը:

Այստեղ ատենախոսը քրիստոսաբանական վեճերը քննարկել է ոչ թե ավանդական կարծրատիպերի դիրքերից, որոնք շարադրվել են եկեղեցական ավանդույթների և հակադիր վարդապետությունների դիրքերից, այլ արդի աստվածաբանության մեթոդաբանական դիրքերից: Այսինքն՝ 1) հավատի և պատմականության

հարաբերությունը, 2) Քրիստոսի անձի և Քրիստոսի ծառայության հարաբերության ուսումնասիրությունը, 3) Քրիստոսի մարդեղացման գաղափարի ընկալման բառացի բնույթը:

Ըստ ատենախոսի՝ նոր քայլ պետք է համարել վաղ ջատագովների քրիստոսաբանական վարդապետությունը: Այս առումով, III դարի աստվածաբան Որոզինեսը, Էլակետ ընդունելով, որ Ս. Երրորդությունը՝ Հայրը, Որդին, Ս. Հոգին հանդիսանում են ամեն մի սրբության ակունքը, առաջին անգամ ձևակերպել է երրորդաբանական բանաձևումը՝ Աստված-Լոգոս-Որդի-Ս.Հոգի (էջ 47):

Ըստ աստվածաբան Տերտուլիանոսի՝ Աստված մեկն է՝ միասնական և անբաժան Ս. Երրորդությունը, որի երեք անձերը գտնվում են մշտական միության և հավասարազոր հարաբերության մեջ: Անպատճառական Հայր Աստված ոչնչից չի առաջացել և չի ծնվել: Որդին ծնվել է և հայտնվել է մարդկանց, իսկ Ս. Հոգին բխել է Հայր Աստծուց՝ Որդու միջոցով (էջ 47, 48):

Ջատագովների Լոգոսի քրիստոսաբանական վարդապետությունը մշակվել է Հայր Աստծու բացարձակության հենքի վրա, իսկ Բան-Լոգոսը նրա նկատմամբ որակվել է որպես ենթակա սկիզբը:

Երկրորդ ենթազխում՝ «Եկեղեցու ներքին կյանքը IV դարի 60-70- ական թվականներին» ներկայացվում է քրիստոնեական Արևելքի դավանաբանական հոսանքների կողմից կարևոր խնդիրը՝ երրորդաբանական հարցերը: Դավանաբանական Էլակետ է համարվում դինամիստական երրորդաբանությունը, բնորոշվող Աստվածաշնչի բառացի մեկնությամբ և մերժող Ս.Հոգին: Այդ պատճառով դարաշրջանի եկեղեցական հայրերը անհաշտ պայքար են մղել հակաերրորդաբան հոգեմարտների դեմ: Դարաշրջանի եկեղեցական կյանքում շարունակվել են երեք ազդեցիկ հոսանքների՝ նիկեականների, նմանաբնութենականների և նմանակների դավա նական վեճերը: Կ. Պոլսի 361 թ. եպիսկոպոսական ժողովը հռչակեց նմանա կան աստվածաբանության հավատամքը՝ «Որդի Աստված նման է իրեն ծնող Հորը» (էջ 57):

Հոգիաբանական վարդապետությունը դարձավ 376 թ. Իկոնիայի ժողովի և 379 թ. Հռոմի Դամաս եպիսկոպոսի բանադրության հիմքը: Այսինքն՝ IV դարի 60-70-ական թվականներին ներեկեղեցական կյանքը սկսեց դանդաղ անցնել նիկեականության դիրքերին: Չնավորվեցին հոգևոր այն պայմանները, որոնց ազդեցությամբ

Երրորդաբանական-դավանաբանական վեճերը աստիճանաբար դուրս էին մղվում եկեղեցուց:

Հաջորդ ենթազվխում «Ապոլինար Լաողիկեցին և քրիստոսաբանական-դոկտրինալ մշակումների փուլի սկիզբը» ներկայացվում է արիստոկանության դեմ մղվող պայքարի շրջանում IV դարի 60- ական թվականներին քրիստոսաբանական ամփոփ հայեցակարգ: Եպիսկոպոս Ապոլինար Լաողիկեցին հիմք է դրել, ըստ ատենախոսի, քրիստոսաբանական դոկտրինալ մշակումների փուլին: Հակաարիստական պայքարում Ապոլինարի համար ելակետը եղել է Ս. Երրորդության խորհրդական դավանանքը՝ որոշակի առանձնահատկություններով: 1) անձնավորման պարագայում ինքնակա երկու էությունները՝ Աստված Բանը և մարդը, կարող են կատարելապես միավորվել մեկ անձի մեջ, 2) նրա քրիստոսաբանության հիմքում ընկած է անփոփոխ Աստծու և փոփոխական մարդու մեխանիկական միավորման վարդապետությունը, ինչը հանգեցրել է հերձվածող հետևությունների:

Աստվածաբանը միաժամանակ պնդել է, որ «Պաշտամունքի համար աստիճանով կամ տեսքով որևէ տարբերություն չունեցող Հայր Աստծո, Որդու և Սուրբ Հոգու Աստվածային Երրորդությունից գատ չկա այլ բան, և փրկագործելու համար չկա որևէ մեկը» (էջ 91): Եւ պնդել է, որ «Բանը մարմին դարձավ» (էջ 101): Այդ հիմնահարցը դարձավ դոկտրինալ և դավանաբանական վեճերի, այլն՝ վարդապետության զարգացման հիմքը: 360-ականների վերջին Ապոլինարը շարադրել է քրիստոսաբանական նոր հայեցակարգ, որը կապված է եղել փրկագործական վարդապետության հետ:

Չորրորդ ենթազվուխը վերնագրված է «Քրիստոսաբանության հարցում Ալեքսանդրիական և Անտիոքյան դպրոցների մեթոդաբանական տարակարծության հիմնահարցը»:

Քրիստոնեության երկու նշանավոր դպրոցներում մշակված մարմնացյալ, այսպես էլ մարդացյալ «Բան»-երի քրիստոսաբանական լուծումները կապված էին փրկագործության, հետևաբար Քրիստոսի խոնարհման գաղափարի հետ, որը վերաբերում է Նրա երկրային կյանքին, առաքելությանը և խաչելությանը: Այն ալեքսանդրիացիների կողմից մեկնաբանվել է որպես Աստված Բանի կողմից «մարմին առնել» և ոչ թե մարդանալ, քանզի « ի կարպարանս Աստուծոյ էր »:

Երկու նշանավոր դպրոցները՝ քրիստոսաբանական լուծումները՝ «Բան-Մարմին» և «Բան-մարդ», իրենց պատմական համատեքստում մեծ դերակատարություն են ունեցել եկեղեցական դավանանքի ձևավորման և զարգացման գործում:

Երկրորդ գլուխ՝ «IV դարի վերջին քառորդի քրիստոսաբանական դոկտրինալ համակարգերը»

Առաջին ենթագլուխ՝ «Քրիստոսի անձնավորման Դիողորոս Տարսնացու վարդապետությունը »:

IV դարի 60-70-ական թվականներին ասպարեզ իջան քրիստոսաբանական հակամարտ վարդապետական հայեցակարգերը՝ ալեքսանդրիական դպրոցների ներկայացուցիչներ բուռն կերպով քննարկել է վիճաբանական հիմնահարցի երկու հիմնական «Բան-մարմին» և «Բան-մարդ» մոդելները: Այս ժամանակաշրջանը ընդդիմադիր վարդապետությունների մշակման փուլ է:

Անտիոքի աստվածաբանական դպրոցի ականավոր աստվածաբաններից և Ս.Գրքի հեղինակավոր մեկնիչներից մեկը եղել է Դիողորոս Տարսնացին: Մի կողմից նրան համարել են, «կայսրության արևելյան դիոցեզի ողղադավանության հիմնասյուն», մյուս կողմից՝ «նեստորականության ուսուցիչ» (էջ 142,143): Նա սկզբում պաշտպանել է Քրիստոսի կատարյալ աստվածային բնության վարդապետությունը, իսկ IV դարի 70-ական թվականների վերջերին՝ ապոլինարականների դեմ պայքարում, մերժել է նաև «մարդաբանական մինիմալիզմը» և հանդես է եկել հակադիր «մարդաբանական մաքսիմալիզմի» վարդապետությամբ: Դիողորոսի համար առանցքային է եղել Քրիստոսի մարդկային բնության հիմնահարցի մեկնաբանությունը: «Նա Առաջնային է մարմնով, Միածին՝ Աստվածությամբ: Առաջնածին է, քանի որ Նա մեր սեռից է. Միածին, քանի որ Աստծուց է» (էջ 147):

Քրիստոսի մարդկային բնությունը Դիողիսը հետևյալ կերպ է մեկնաբանում. «Մարիամի Որդին իրեն դրսևորել է իբրև մարդ: Նա հոգնում էր և հագուստ կրում: Նա քաղցում էր և ծարավում: Նա խաչվեց. Նրա կողը խոցվեց ու այնտեղից դուրս հորդեց արյուն և ավիշ: Եվ նա մահացավ ու մաքրագործվեց, այնուհետև հարություն առավ» (էջ 149): Եզրակացություն. Փրկիչը «Բանական հոգով մարդ է» (էջ 154):

Երկրորդ ենթագլուխ՝ «Թեոդորոս Մոպսուեստացու քրիստոսաբանական վարդապետությունը»:

Թեոդորոս Մոպսուեստացու նկատմամբ մատենագրության մեջ եղել է անհանդուրժողականություն, քանզի նա համարվել է Կ. Պոլսի նախկին պատրիարք՝ «Նեստորի քրիստոսաբանական հայացքների հայրը և ուսուցիչը» (էջ 166): Թեոդորոսի վարդապետության համաձայն՝ Աստված անտես և անմարմին, հավիտենական, անփոփոխ և ինքնագոհ էություն է: Նա միաժամանակ պնդել է դավանական այն հիմնադրույթը, որ Ս.Երրորդությունը միաստվածություն է (էջ 168): Աստված Բանը մարմնավորումից առաջ և հետո գոյաբանական ոչ մի հարաբերություն չունի մարդկային բնության հետ:

Արդյունքում՝ Թեոդորոսը մերժում է նաև Մարիամ Աստվածածին լինելը:

Հաջորդ ենթագլխում «Ալեքսանդրիական քրիստոսաբանական վարդապետությունը» ներկայացվում է ընդդիմադիր ըմբռնումների դեմ դավանաբանական պայքարը:

Աթանաս Ալեքսանդրացին անդրադարձել է Աստված Մարդի մարդկային բնության աստվածաշնչագիտության դիրքերից, Քրիստոսի մարդեղացումը բնութագրել է ինչպես «մարմնացում», այնպես էլ «մարդացում» եզրերով, քննարկել է փրկագործական վարդապետության հետ սերտ կապի մեջ: Մարդացման ընթացքում, ըստ նրա պարզաբանման, « մարդացած Աստված-Բանի մարմինը Իր հետ միասին է Աստված կոչվում » (էջ 202):

Չորրորդ ենթագլուխ՝ «Կապադովկիական դպրոցի քրիստոսաբանական հայեցակարգեր»:

IV դարի վերջին քառորդում Հռոմեական Արևելքի կրոնական կյանքում քրիստոսաբանական մշակումների և հերձվածների մերժման գործում իր լուսնան ունի եկեղեցական հայրերի դպրոցը, որի ականավոր ներկայացուցիչն է Գրիգոր Նյուսացին: Նրա կարծիքով՝ Քրիստոսի երկու կատարելության (Աստված Բանի և մարդկային մարմնի) անխառն և անշփոթ միություն է: Նա Քրիստոսի բնությունների փոխհարաբերությունը բնութագրում է «ճշմարիտ և անբաժան», ինչպես նաև՝ «ճշմարիտ միություն» եզրույթներով:

Կապադովկիական դպրոցի վարդապետությունը ուղղված է եղել դարաշրջանի

Քրիստոսաբանական գլխավոր ծայրահեղությունների դեմ: Հաղթահարել են Ապոլինարի քրիստոսաբանության բնորոշ թերությունները, զարգացրել են ուղղադավան քրիստոսաբանական ուսմունքը:

Երրորդ գլուխ՝ «Քրիստոսաբանական դավանական վեճերը 420-430- ական թվականներին»:

Առաջին ենթագլուխ՝ «Քրիստոսաբանական դավանական վեճերի սկիզբը: «Աստվածածին եզրի ըմբռնումը»:

Ըստ ատենախոսի՝ մինչև IV դարի 60-ական թվականները քրիստոսաբանական վարդապետական վեճերը համակարգակին բնույթ չեն ունեցել: Շարունակվում էին միայն դոկտրինալ հակազդեցությունները (էջ 271): Միաժամանակ պատմական ասպարեզ է իջնում Կ.Պոլսի պատրիարք Նեստորի ուսմունքը, որը ստանում է «քրիստոսաբանական մեծ վեճ» անվանումը: Նա, իրեն նվիրաբերելով հերձվածների դեմ պայքարին, ինքը ևս դարձավ բավականին ազդեցիկ հերձվածի հիմնադիր:

Արմատապես մերժելով Մարիամ Աստվածամայր լինելը՝ Նեստորը պնդել է, որ Մարիամը փրկագործություն իրագործող Աստված չի ծնել և Ս. Հոգին Ս. Երրորդության Անձին՝ Աստված Բանին չի կազմավորել: Մարիամը ծնել է միայն մարդու, որի մեջ բնակվել է Բանը, նա ծնել է մեր փրկության որպես մարդկային գործիքը (էջ 286): Նեստորի մարմանաբանական հայեցակարգը, ինչպես նշում է ատենախոսը, հակադրվել է եկեղեցական ավանդությանը: Նա մերժում է «Աստվածածին» լինելու դավանաբանական ըմբռնումը (էջ 291): Ատենախոսը եզրակացնում է. «Այդ ամենը փաստում են, որ արմատական վերանայման կարիք ունեն մասնագիտական գրականության շրջանառվող այն պնդումները, թե իբր Նեստորն ամեննին չի մերժել «Աստվածածին» եզրույթի գործածությունը (էջ 297):

Երկրորդ ենթագլուխ՝ «Քրիստոսի անփնավորման եվ դիմային միության Նեստորի քրիստոսաբանական վարդապետությունը»

Նշվում է, որ Նեստորի բանաձևումը Քրիստոսին՝ «մեկ դեմքով երկու բնություն», ունի եկեղեցական ավանդությանը հակադիր մեկնաբանություն: (էջ 325): Նեստորի քրիստոսաբանական համակարգի համար մերժելի է եղել նաև «հատկանիշների փոխանակությամբ» վարդապետությունը: Նրա վարդապետության քննադատության գործում առանցքային է եղել Հիսուսի, Լոգոսի և Քրիստոսի հատկանիշների

տարանջատելու միտումը (էջ 349): Մերժվում է XIX – XX դարերում ձևավորված Նեստորի «արդարացման աստվածաբանության» մոտեցումը:

Հաջորդ ենթազվխում՝ «Կյուրեղ Ալեքսանդրացու քրիստոսաբանական վարդապետությունը», ներկայացվում է, որ նա իր դավանաբանական ձևակերպումները մշակել և հղկել է ըննդիմադիր դավանաբանական հոսանքների հետ ունեցած երկխոսության շրջանակում: Իսկ քրիստոսաբանական վարդապետությունը մշակվել է ընդդեմ Նեստորի և նեստորական աստվածաբանության դեմ պայքարում: Հավատքի մեկնաբանության գործում նա կարևորել է նաև չափավոր բանականության դերը և փաստել, որ միայն հավատքով պետք է ընդունել այն, ինչը վեր է բանականությունից: Հավատքն այն մուտքն է, որը բանականությունը տանում է դեպի աստվածային լույսի գիտակցում (էջ 354,355): Կյուրեղը նաև մտցրեց Քրիստոսի երկու բնությունների անձնավորման միասնության հասկացությունը, որը նա կիրառում էր այն նույն իմաստով, ինչ իմաստով կիրառում էր բնությունների միասնության արտահայտությունը(էջ 390):

Եզրակացությունների բաժնում ներկայացված են ատենախոսության հիմնական դրույթները ու եզրահանգումները:

Ատենախոսությունը գերծ չէ թերություններից.

- ցանկալի կլիներ, որ ատենախոսը ներկայացներ ոչ միայն Հռոմեական կայսրության տիրույթներում ընդհանուր դավանաբանական հոսանքների պայքարը, այլ նաև նրանց արձագանքները Հայոց եկեղեցում.
- ատենախոսությունը կշահեր, եթե տրվեր հարուստ աղբյուրների տիպային դասակարգումը.
- Ատենախոսության ժամանակագրական սահմաններն են 160-420 թթ. (էջ 5), սակայն կարիք ունեն որոշակի պարզման, քանզի էջ 12-ում նշվում է 160-430 թթ., իսկ էջ 9-ում խոսվում է 160- V դ. I քառորդում.
- Այլ մանր վրիպակներ ևս կան:

Այդուհանդերձ, նշված թերությունները չեն նսեմացնում Հովհաննես Վահագնի Հովանիսյանի կատարած գիտական ուսումնասիրության արժանիքները: Քննար-

կման ներկայացված ատենախոսությունը աղբյուրագիտական խորը և բազմակողմանի ուսումնասիրություն է: Հովհաննես Հովհաննիսյանի կողմից հրապարակված մենագրությունը, հոդվածները և սեղմագիրը հիմնականում համապատասխանում են հետազոտության բովանդակությանն ու ատենախոսությունում արծարծված հիմնական դրույթներին: Աշխատանքը շարադրված է գրագետ, պահպանված են հիմնախնդրի լուսաբանման հաջորդականության ընդունված կանոնակարգերը:

Հովհաննես Վահագնի Հովհաննիսյանին հաջողվել է ստեղծել գիտական մի աշխատանք, որը լիովին համապատասխանում է պատմական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճանի հայցմանը: Ուստի միջնորդում ենք ԲՈԿ-ի 068 մասնագիտական խորհրդին՝ Հովհաննես Վահագնի Հովհաննիսյանին շնորհել պատմական գիտությունների դոկտորի աստիճան՝ իր հայցած Թ.00.05 «Կրոնի տեսության և պատմագիտություն» գծով:

Պաշտոնական ընդդիմախոս՝
Պատմության ինստիտուտի առաջատար
մասնագետ, պատմական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր

Ն. Բուչե

Վալերի Գեորգու Թունյան

Հաստատում եմ՝ Պատմության ինստիտուտի
գիտական քարտուղար պ.գ.թ., դոցենտ

h. dea

Հ. Ղ.Մուրադյան



24 հունվարի 2020 թ.